

ТМГ. XXXVIII	Бр. 2	Стр. 507-526	Ниш	април - јун	2014.
--------------	-------	--------------	-----	-------------	-------

UDK 339.727.22:339.137.2

Прегледни рад

Примљено: 26. 11. 2012.

Ревидирана верзија: 26. 11. 2013.

Одобрено за штампу: 27. 5. 2014.

Снежана Радукић

Марија Петровић Ранђеловић

Универзитет у Нишу

Економски факултет

Ниш

СТРАНЕ ДИРЕКТНЕ ИНВЕСТИЦИЈЕ КАО ИМПЕРАТИВ УНАПРЕЂЕЊА КОНКУРЕНТНОСТИ СРПСКЕ ПРИВРЕДЕ У ПОСТКРИЗНОМ ПЕРИОДУ*

Апстракт

Питање конкурентности добија све више на значају у условима глобалне кризе. Светска финансијска и економска криза поставила је као изазов пред владе свих земаља предузимање активности у правцу унапређења међународне конкурентности. Имајући у виду да су стране директне инвестиције послужиле као генератор раста српске привреде и један од кључних извора (поред задуживања у иностранству) финансирања дефицита текућег рачуна платног биланса у периоду пре кризе, анализа динамике кретања улазних токова страних директних инвестиција заслужује посебну пажњу будући да се у новом посткризном моделу раста и развоја страним директним инвестицијама приписује значајна улога у динамизирању темпа привредног раста и подизању нивоа конкурентности српског извоза. Циљ овог рада је да укаже на узајамну зависност страних директних инвестиција и ранга конкурентности ради идентификовања свих кључних фактора који стимулишу прилив страних директних инвестиција и тиме омогућавају остваривање конкурентских предности српске привреде.

Кључне речи: стране директне инвестиције, ранг конкурентности, светска економска криза, Европска унија, Република Србија

snezana.radukic@eknfak.ni.ac.rs

* Рад је реализован у оквиру пројеката „Нове информационе технологије за аналитичко одлучивање базиране на организацији експеримента и њихова примена у биолошким, економским и социолошким системима“, бр. 44007, и „Унапређење конкурентности јавног и приватног сектора умрежавањем компетенција у процесу европских интеграција Србије“, бр. 179066, Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

FOREIGN DIRECT INVESTMENT AS AN IMPERATIVE FOR IMPROVING THE COMPETITIVENESS OF SERBIAN ECONOMY IN THE POST-CRISIS PERIOD

Abstract

The issue of competitiveness is becoming increasingly important in times of global crisis. The global financial and economic crisis has set a challenge for the governments of all countries to undertake activities aimed at improving international competitiveness. Bearing in mind that foreign direct investment served as a growth engine of Serbian economy and one of the key sources (in addition to foreign loans) of financing the deficit in the current account balance in the period before the crisis, the analysis of the dynamics of movement of the inflows of foreign direct investment requires special attention since, in the new post-crisis growth and development model, a significant role is given to foreign direct investment in speeding the pace of economic growth and improving the competitiveness of Serbian exports. The aim of this paper is to highlight the interdependence of foreign direct investment and the level of competitiveness in order to identify all of the key factors that incentivize foreign direct investment, thus enabling the realization of competitive advantages of Serbian economy.

Key Words: foreign direct investment, level of competitiveness, global economic crisis, European Union, Republic of Serbia

УВОД

Након иницијалних наговештаја средином 2007. године, глобална економија суочава се са кризом која током 2008. године добија на интензитету и поприма глобалне размере.

„Хипотекарна криза, која је почела своје прве знаке јасније да испољава у другој половини 2007. године у САД-у, неочекиваном брзином се прелила са тржишта некретнина на финансијски и реални сектор и развила у глобалну економску кризу која се по узроцима, појавним манифестацијама и опсегу дејства сматра најтежом финансијском и економском кризом после Велике депресије из 30-их година XX века” (Радукић и Петровић Ранђеловић, 2011, 76).

Почетком 2009. године је постало сасвим очигледно да се глобални финансијски и економски систем под ударом кризе нашао у зачараном кругу, што је наметнуло нове задатке пред креаторе политике, који, поучени искуством из 30-их, предузимају интервентне мере у правцу спречавања дугорочно негативних последица кризе. Међутим, истраживања су показала да је

„утицај опадања цена акција, обима светске трговине и производње на укупан економски аутпут компаративно мањи у поређењу са ефектима које је изазвала Велика депресија из 30-их година” (Радукић и Петровић Ранђеловић, 2011, стр. 76).

Постоји општа сагласност међу економистима да глобална економија продукује глобалну кризу. Наиме, као прва криза садашње ере глобализације она се појавила у моменту када је глобализација као планетарни процес достигао одређени развој, што имплицитно указује на значајну улогу глобализације у настанку кризе глобалних размера. Актуелна светска финансијска и економска криза представља трагичну потврду уграђених слабости механизма који покрећу процес глобализације, доприносећи у исто време повратку поверења у значај и улогу коју држава има корекцији недостатака на тржишту и регулисању привредних токова. У исто време, она је нагласила значај који унапређење конкурентских перформанси има у повећању флексибилности у пружању адекватне реакције и способности националних економија да се брзо прилагоде и остану ван делокруга негативних утицаја екстерних шокова, као услова за обезбеђивање дугорочно одрживих економских перформанси.

Будући да су стране директне инвестиције у последњој деценији XX века заузеле истакнуто место међу факторима који се сматрају покретачима развоја глобалне економије, потенцијалне предности које оне нуде у одржању и унапређењу конкурентских перформанси земље домаћина су у основи утицале на профилисање структуре овог рада. Сходно томе, рад је структуриран на следећи начин: у првом делу је обрађена динамика токова страних директних инвестиција на глобалном нивоу и у Републици Србији, док је у другом делу рада приказан међусобни однос страних директних инвестиција и конкурентске позиције привреде Србије.

ДИНАМИКА ТОКОВА СТРАНИХ ДИРЕКТНИХ ИНВЕСТИЦИЈА – КЉУЧНА ОБЕЛЕЖЈА

Пре него што се упустимо у темељну анализу карактеристика трендова страних директних инвестиција, неопходно је најпре извршити идентификацију оних фактора за које се сматра да остварују највећи утицај на кретање и локацију страних директних инвестиција. Таква анализа је неопходна како са аспекта бољег разумевања логике кретања овог феномена, тако и у циљу његове правилне диференцијације од осталих облика међународног приватног капитала.

Одржив прилив страних директних инвестиција у потенцијалну земљу домаћина зависи од интерактивног деловања три групе фактора, који се могу класификовати на интерне и екстерне. У интерне спадају економски и политички фактори који својим делова-

њем обликују макроекономско и политичко окружење унутар којег се реализују стране директне инвестиције. Влада потенцијалне земље домаћина, применом мера и инструмената своје економске политике, може да утиче на ове факторе на начин који доприноси остваривању стратешких циљева развоја и подстицању прилива квалитетних и одрживих токова страних директних инвестиција.

Најзначајније место међу економским факторима у подстицању прилива страних директних инвестиција свакако припада стопи привредног раста земље домаћина. Брже увећање друштвеног производа од раста становништва значи повећање *per capita* дохотка и тражње за робом и услугама, што свакако подстицајно делује на прилив страних директних инвестиција. То непосредно указује да перспективе раста земље домаћина и представља кључну детерминанту одржања или повећања прилива страних директних инвестиција у потенцијалну земљу домаћина. Други фактор који остварује значајан утицај на прилив страних директних инвестиција је величина домаћег тржишта. Што је веће национално тржиште, то су и веће могућности експлоатације користи које проистичу из његове величине, а које се односе на: веће обиље и разноврснију заступљеност природних ресурса, што омогућује диверзификацију економских активности и остваривање потенцијално веће и разноврсније производње и потпуније и квалитетније подмиривање потреба потрошача. Значајно је споменути да се укључивањем земље домаћина у неку регионалну интеграцију границе националног тржишта проширују и стварају могућности за остваривање обостраних користи: како за земљу домаћина, чије се перспективе раста побољшавају елиминасањем ограничења која потичу од величине интерног тржишта, тако и за мултинационалне корпорације, којима се пружа могућност експлоатације користи од економије обима и простора. Поред профитабилности инвестирања, расположивост јефтине, али квалитетне радне снаге, представља веома значајну економску детерминанту прилива ресурсно оријентисаних инвестиција и инвестиција оријентисаних ка повећању ефикасности. Поред тога, и развој домаће физичке инфраструктуре је од значаја за пружање подршке у организацији активности иностраних афилијација и развоја регионално интегрисане мреже производње и дистрибуције аутпута.

Међу кључне политичке факторе који позитивно утичу на прилив и одржање токова страних директних инвестиција спадају следећи: развој приватног сектора, предузимање макроекономских реформи, либерализација, приватизација и регионално повезивање између земаља. Промени односа политике земље домаћина, посебно земаља у развоју и земаља у транзицији, према страним директним инвестицијама допринело је уверење да стране директне инвестиције остварују потенцијално велике позитивне ефекте на развој и убрза-

ње процеса трансформације њихових економија. Државна подршка развоју приватног сектора кроз пружање разних врста стимулација постаје од суштинског значаја за подстицање прилива одрживих токова страних директних инвестиција и механизам, који поред напретка у макроекономским реформама, либерализацији и приватизацији, шаље сигнале другим потенцијалним инвеститорима о предностима улагања у конкретну земљу домаћина.

За разлику од интерних фактора, екстерни фактори се налазе ван контроле владе земље домаћина, односно на ове факторе влада не може да утиче у правцу њихове промене и прилагођавања интерним развојним потребама и могућностима. Кључни екстерни фактор који утиче на токове страних директних инвестиција и њихову секторску усмереност је стратегија коју следе мултинационалне корпорације. За потребе овог рада нећемо улазити дубље у анализу еволуције стратегије мултинационалних корпорација у складу са трендовима у светској привреди, будући да таква анализа превазилази оквире овог истраживања.

*Трендови у кретању страних директних инвестиција на
глобалном нивоу*

Последње три деценије XX века протекле су у знаку убрзања процеса глобализације светске привреде, делом захваљујући интензивирању динамике токова страних директних инвестиција, феномену који се сматра како једним од кључних покретача, тако и једном од последица овог процеса. Истраживањима је утврђено да је експанзија овог облика међународног кретања приватног капитала подржана деловањем следећих фактора:

- 1) напредак на пољу телекомуникационе и информационе технологије допринео је временској и просторној компресији активности мултинационалних корпорација и омогућио остваривање међународне пословне активности брже и по нижим трошковима;
- 2) сазревање свести о могућностима убирања већих профита на тржишту брзо растућих економија у Источној Азији током 80-их и почетком 90-их година XX века, подстакло је мултинационалне корпорације да селе своје производне активности ка овим земљама, што је у значајној мери допринело динамизирању токова страних директних инвестиција у глобалним оквирима;
- 3) напуштање социјализма као друштвено-економског система и улазак у процес транзиције почетком 90-их година XX века остварило је значајан утицај на убрзање либерализације финансијских токова. Наиме, са политичким и економским променама у земљама бившег социјализма створене су нове могућности за развој тржишне економије и демократског друштва и будући привредни развој ових земаља, док је отварање врата према иностраном капиталу,

нарочито путем приватизационог канала, подстицајно деловално на повећање прилива страних директних инвестиција ка овим земљама;

4) период након 80-их се може означити као период у коме дерегулација кретања капитала заузима значајно место међу приоритетним циљевима међународне економске политике. Уклањање ограничења на кретање међународног капитала подстицајно је деловало на убрзање процеса финансијске либерализације који се сматра директним узрочником тако импозантног раста страних директних инвестиција у глобалним оквирима.

Динамика токова страних директних инвестиција се сматра значајном ако својим растом превазилази стопу раста светског извоза и светског БДП-а. Анологно овом критеријуму, период од друге половине 80-их година и 1990. године се сматра најдинамичнијим инвестиционим периодом, будући да токови страних директних инвестиција бележе не само апсолутни пораст, већ и по обиму надмашују остале облике кретања капитала у међународним оквирима.

„Током друге половине 80-их, глобални токови страних директних инвестиција су расли четири пута брже од раста домаћег аутпута, два пута брже од раста домаћих инвестиција, два и по пута брже од раста извоза и један и по пут брже од раста плаћања на основу трансфера технологије” (Transnational Corporations and Management Division, 1992, стр. 2).

Токови страних директних инвестиција наставили су свој раст по убрзаној стопи током 90-их година XX века. Приметно је, наиме, да у другој половини 90-их упркос опадању стопе економског раста у свету са 3,4% у 1997. години на 2% у 1998. години и финансијске кризе која је погодила велики број земаља у развоју, као и Руску Федерацију од 1997. до 1998. године, токови страних директних инвестиција следе узлазни тренд. Ову констатацију најбоље илуструје податак да је

„1998. године укупан ниво страних директних инвестиција у свету остварио износ од износ од 4,088 милијарди УС\$, док је негде око три четвртине инвестирано у развијене земље... У последњој деценији XX века дошло је знатног повећања удела страних директних инвестиција у укупном приливу капитала у земље у развоју” (Kleinert, 2001, стр. 4).

Убрзани раст токова страних директних инвестиција на глобалном нивоу током 2000. године праћен је повећањем улоге и значаја међународне производње у светској привреди.

„У 2000. години стране директне инвестиције расту по стопи од 18%, брже него неки економски агрегати, као што је светска производња, акумулација капитала и трговина, при чему су улазне стране директне инвестиције оствариле рекордну вредност од 1,3 трилиона УС\$. Овакву глобалну експанзију инвестиционих токо-

ва створило је својим деловањем више од 60,000 транснационалних корпорација са преко 800,000 афилијација у иностранству” (UNCTAD, 2001).

У 2001. години забележен је глобални пад токова страних директних инвестиција. Према подацима из *World Investment Report*-а (UNCTAD, 2002, стр. 3), укупна вредност улазних токова страних директних инвестиција износила је 735 милијарди \$, тј. забележен је пад од 51% у односу на претходну годину, а укупна вредност излазних токова страних директних инвестиција износила је 621 милијарди \$, тј. пад од 55%. Према UNCTAD-у, ово представља највеће опадање улазних токова страних директних инвестиција након 1991. године и излазних након 1992. године, односно забележен је највећи пад токова страних директних инвестиција у последњих тридесет година.

Приметно је да је опадању токова страних директних инвестиција, узрокованим највећим делом високим степеном геополитичког ризика, од 2001. до 2003. године, претходио период убрзаног раста крајем 90-их година XX века. UNCTAD-ова истраживања динамике кретања токова страних директних инвестиција показују да ово представља трећи опадајући циклус страних директних инвестиција и да су слични трендови забележени од 1982. до 1983. године и крајем 80-их и почетком 90-их година XX века. Сходно томе, могло би се закључити да су опадајући трендови у кретању страних директних инвестиција прекидали дугорочне растуће трендове и да су се они јављали у просеку на сваких десет година.

Опоравак динамике токова страних директних инвестиција који је уследио од 2004. до 2007. године подржан је деловањем фактора, као што су подизање нивоа међународне конкурентности и побољшање макроекономских перформанси многих земаља, укључујући и земље у развоју и земље у транзицији, брзе технолошке промене и тежња мултинационалних корпорација за максимизирањем приноса на улагања, путем остваривања веће трошковне ефикасности и приступа конкурентној активи земље домаћина. У таквом амбијенту, унапређење конкурентских перформанси постаје централна преокупација носиоца економске политике свих земаља.

Глобално опадање токова страних директних инвестиција које је уследило од 2008. до 2009. године негативна је манифестација утицаја светске финансијске и економске кризе, чији су ефекти двоструки: криза је смањила апетите за предузимање директних инвестиција у иностранству, како услед слабљења инвестиционог капацитета мултинационалних корпорација, због ограниченог приступа изворима капитала за финансирање, тако и услед повећања ризика и неизвесности и по том основу повећања опрезности инвеститора при реализацији нових инвестиционих пројеката.

Резултати истраживања односа између страних директних инвестиција и БДП-а недвосмислено потврђују тезу да је кретање глобалних токова страних директних инвестиција детерминисано променама у стопи раста светског БДП-а. Постојање узрочно-последичних веза између ове две варијабле се може објаснити на следећи начин. Прво, квантум страних директних инвестиција је примарно одређен расположивим изворима финансирања, односно, могућностима улагања новца из корпоративних профита и зајмова, који су са своје стране детерминисани макроекономским претпоставкама привређивања у свакој националној економији. Друго, потенцијал који поседују брзо растућа тржишта у погледу убирања корпоративних профита стимулативно делује на доношење одлука о локацији страних директних инвестиција, и обратно, депресирана тржишта скрећу одлуке инвеститора у погледу потенцијалног улагања. Што је већи степен зависности између матичне и земље домаћина, то су и веће промене у глобалним токовима страних директних инвестиција, односно већи је степен њихове осетљивости на промене у пословним циклусима (појаве периода рецесије или полета у економској активности).

„Имајући у виду да је криза отпочела у западним земљама, и да привредни раст представља најзначајнију детерминанту страних директних инвестиција, није изненађујуће што су токови страних директних инвестиција ка и из развијених земаља брже опадали у поређењу са токовима страних директних инвестиција ка и из економија у развоју” (Poulsen & Hufbauer, 2011, стр. 22).

Будући да је криза најтеже погодила банке и друге финансијске институције, сасвим је било и логично очекивати да ће финансијска нестабилност у 2008. години имати за последицу заустављање и одлагање реализације крупних пројеката страних директних инвестиција у развијеним земљама, посебно у форми мерџера и аквизиција. Ефекти кризе су се са извесним *тајм легом* трансмитовали са развијених на земље у развоју и земље у транзицији, условљавајући драстично погоршање вредности индикатора макроекономских перформанси, посебно стопе привредног раста као једног од кључних параметара које инострани инвеститори узимају у обзир при доношењу инвестиционих одлука.

Претходне констатације најбоље илуструје податак да су

„у развијеним земљама улазни и излазни токови страних директних инвестиција драстично опали у 2008. години, при чему су улазни опали за 29%, на 962 милијарде УС\$, а излазни за 17%, односно на 1,507 милијарде УС\$...” (UNCTAD, 2009, стр. 4).

За разлику од развијених, у земљама у развоју и земљама у транзицији забележено је повећање улазних токова страних директних инвестиција у 2008. години, што је условило повећање њихо-

вог учешћа у глобалним улазним токовима са 27% и 5% у 2007. години на 37% и 7% у 2008. години, респективно. Анализа регионалних трендова у страним директним инвестицијама показује да земље у развоју и земље у транзицији нису остале ван домета негативних утицаја кризе на токове страних директних инвестиција током 2009. године, премда је то опадање било у знатно мањем обиму него што је то случај са развијеним земљама:

„у развијеним земљама токови страних директних инвестиција су опали у 2009. години за 44%, док је у земљама у развоју и земљама у транзицији забележен пад за 24% и 43% у односу на претходну годину” (UNCTAD, 2010, стр. 31).

То непосредно указује да, посматрано по групама земаља, не постоји униформна повезаност и однос корелације између страних директних инвестиција и стопе раста БДП-а. Дивергентна инвестициона кретања се могу објаснити разликама у темпу промене пословних циклуса, који у развијеним, у поређењу са земљама у развоју и земљама у транзицији, бележе већи интензитет и промене у кретању.

Трендови у кретању страних директних инвестиција у привреди Србије

Анализа трендова у страним директним инвестицијама остала би неплодна уколико се не би извршила идентификација и дао кратак осврт на суштинске карактеристике у кретању овог развојног феномена у привреди Србије.

Након стагнације 90-их година XX века, период након 2001. године до данас карактерише тренд раста прилива страних директних инвестиција, премда неуједначеном годишњом динамиком. Ову констатацију потврђују подаци из Табеле 1, који пружају основу за доношење закључка о израженој нестабилности токова страних директних инвестиција, условљеној деловањем фактора ризика из макроекономског и политичког окружења, који су упркос напорима домаћих надлежних органа у неким годинама условљавали већу опрезност инвеститора за предузимање улагања.

С друге стране, релативно висока просечна годишња стопа раста српске привреде остварена од 2001. до 2008. године у износу од 5,4% највећим делом је последица високог прилива страних директних инвестиција путем приватизационог канала, поцеса који је до данас остварио највећи утицај на обим и динамику прилива страних директних инвестиција у привреду Србије. Међутим, упркос чињеници што је у посматраном периоду остварен динамичан привредни раст и значајно повећање БДП-а *per capita* (илустрације ради у 2008. години БДП *per capita* је око два пута већи у односу на 2001. годину, 4.444,5 евра и 1.708,7 евра, респективно), низак ниво прилива стра-

них директних инвестиција у привреду Србије у односу на земље у окружењу потврда је не само кашњења у реформским процесима, већ и заостајања у конкурентности српске привреде у односу на напредне земље у транзицији.

Табела 1. Кретање кључних макроекономских индикатора у Републици Србији, 2001–2011.

Table 1. Movement of key macroeconomic indicators in the Republic of Serbia, 2001-2011

Индикатор	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.
Бруто домаћи производ, мил. ЕУР	12.820,9	16.028,4	17.305,9	19.026,2	20.305,6	23.304,9	28.467,9	32.668,2	28.956,6	28.006,1	31.140,8
Бруто домаћи производ, рег сарита у ЕУР	1.708,7	2.137,1	2.313,4	2.549,4	2.729,0	3.144,4	3.856,6	4.444,5	3.955	3.841	4.290
Бруто домаћи производ, реални раст, у %	5,3	4,3	2,5	9,3	5,4	3,6	5,4	3,8	-3,5	1,0	1,6
Инфлација – укупно, крај периода (%)	40,7	14,8	7,8	13,7	17,7	6,6	11,0	8,6	6,6	10,3	7
Стопа незапосл. МОР	-	-	-	18,5	20,8	20,9	18,1	14,0	16,6	19,2	23,7
Нето зараде, просек периода, у динарима	6.078	9.208	11.500	14.108	17.443	21.707	27.759	32.746	31.733	34.142	37.976
Извоз робе у мил. ЕУР	1.922,2	2.201,7	2.441,3	2.831,6	3.608,3	5.102,4	6.431,9	7.428,9	5.961,3	7.393,4	8.441,4
Увоз робе у мил. ЕУР	4.759,2	5.956,8	6.585,5	8.623,3	8.439,2	10.462,6	13.951,0	16.478,1	11.504,7	12.622,0	14.250,0
Дефицит робе размене у мил. ЕУР	-2.837,0	-3.755,1	-4.144,3	-5.791,7	-4.831,0	-5.360,1	-7.519,1	-9.049,2	-5.543,4	-5.228,6	-5.808,6
Дефицит текућих трансакција (без донација)	-370	-1.190	-1.770	-3.001	-2.046	-2.541	-5.219	-7.217	-2.282	-2.275	-2.976
СДИ, нето у мил. ЕУР	184	500	1.194	774	1.250	3.323	1.821	1.824	1.373	860	1.826,9
СДИ % БДП	1,4	3,1	6,9	4,1	6,2	14,3	6,3	5,5	4,7	3	5,8
Јавни дуг (спољни+унутрашњи) у мил. ЕУР	14.167,1	13.433,9	11.529,2	11.023,2	9.675,8	10.282,7	9.352,1	8.875,3	8.781,5	9.849,4	12.157,0

Извор: Министарство финансија и привреде Републике Србије, Народна Банка Србије

Приметно је, такође, да је и учешће страних директних инвестиција у стварању БДП-а у периоду од 2001. до 2011. године

„осетно варирао и показало изражену осетљивост на макроекономски и политички аспект стабилности актуелног инвестиционог окружења... Поређења ради, 2003. и 2006. годину карактерише високо учешће страних директних инвестиција у стварању БДП-а (6,9% и 14,3%, респективно), што је првенствено била последица високе пропустљивости инвестиционог амбијента за прилив, посматрано према степену економског и политичког ризика инвестирања. Пад учешћа који се бележи у 2004. години на 4,1% у односу на 2003. годину, последица је изражене политичке нестабилности, али и изражених инфлаторних тенденција (инфлација је повећана са 7,8% у 2003. на 13,7%). Опадање учешћа страних директних инвестиција у стварању БДП-а који се може пратити од 2007. године, пад на 6,3% у односу на високо учешће у 2006. години, са продуженим ефектом током 2008. године, последица је осетног убрзања инфлације и оптерећености амбијента ка решавању политичких проблема“ (Аранђеловић и Петровић Ранђеловић, 2011, стр. 149–150).

Опадање прилива страних директних инвестиција након 2008. године саставни је део опадајућег тренда у кретању страних директних инвестиција на глобалном нивоу услед светске финансијске и економске кризе, што је оставило одраза и на смањење њиховог учешћа у стварању БДП-а. Погоршање кључних макроекономских индикатора и улазак стопе привредног раста у зону негативних кретања дестимулативно је деловало на прилив страних директних инвестиција током 2009. године са продуженим ефектом и током 2010. године, што представља потврду о постојању позитивне корелације између две варијабле. Услед тога, макроекономска стабилност, као кључни параметар за успостављање и функционисање тржишне привреде и остваривање одрживог привредног раста, и политичка стабилност јављају се као значајни фактори који утичу на стварање климе која не само да подстицајно делује на већи прилив страних директних инвестиција, већ је и предуслов за остваривање дугорочно одрживих економских перформанси.

ОДНОС ИЗМЕЂУ СТРАНИХ ДИРЕКТНИХ ИНВЕСТИЦИЈА И КОНКУРЕНТНОСТИ ЗЕМЉЕ ДОМАЋИНА

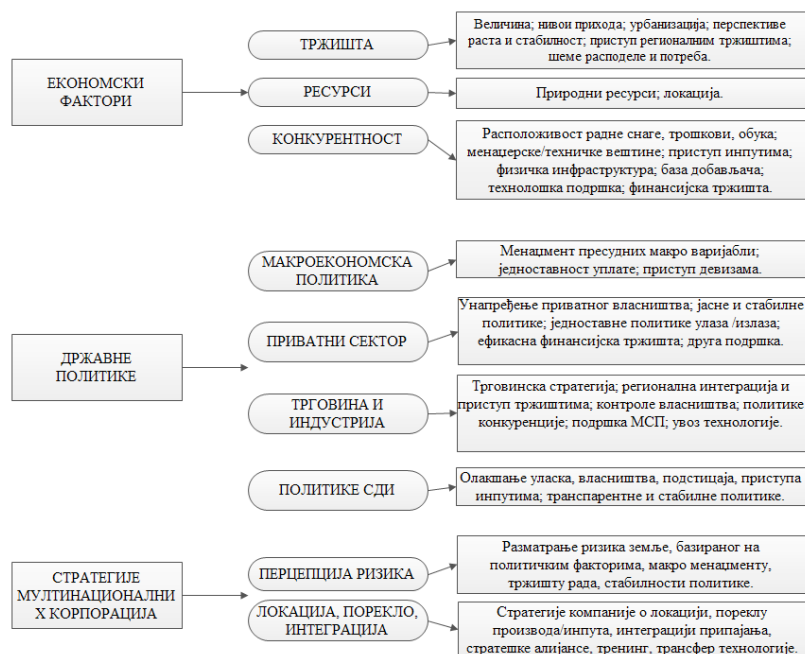
У савременим динамичним условима пословања, економске перформансе сваке земље, које се квантитативно могу изразити помоћу општег мерила *per capita* дохотка, у великој мери су одређене степеном њене повезаности са другим земљама. Најзначајнију улогу у процесу повезивања економија широм света имају мултинационал-

не корпорације које су главни актери у организацији међународног система производње. Стране директне инвестиције, као један од најзначајнијих модалитета учешћа мултинационалних корпорација у међународној производњи, доприносе не само подизању технолошких и производних перформанси земље домаћина, већ и освајању нових тржишта и унапређењу конкурентских перформанси, као и бржем прилагођавању привреде земље домаћина измењеним условима пословања.

Кључно је питање на који начин и преко којих канала стране директне инвестиције доприносе подизању конкурентских перформанси земље домаћина. Конкурентност једне привреде је у великој мери одређена њеном способношћу да ствара кључне ресурсе који повећавају њену продуктивност или да их прибавља из екстерних извора. Иако се релативан значај фактора који учествују у процесу производње и оних који утичу на стварање нове вредности разликује од земље до земље, опште је прихваћено да капитал, технологија и технолошко знање, организационе и менаџерске вештине, као и знања и радна снага, у квантитативном и квалитативном погледу представљају факторе од одлучујућег значаја у одређивању аутпута и његове стопе раста.

Полазећи од чињенице да стране директне инвестиције представљају крајње комплексан инвестициони пакет, могло би се закључити да се трансфером материјалних и нематеријалних ресурса преко страних директних инвестиција олакшава приступ земљи домаћина тако креираној активи и пружа могућност да њеном експлоатацијом увећава своје производне могућности и ниво међународне конкурентности.

На Слици 1 је дат шематски приказ кључних детерминанти прилива страних директних инвестиција у потенцијалну земљу домаћина. Посебно је интересантан однос између страних директних инвестиција и конкурентности привреде земље домаћина. Наиме, док с једне стране стране директне инвестиције доприносе унапређењу конкурентских перформанси земље домаћина, с друге стране, конкурентске перформансе се јављају као детерминанта од значаја за привлачење не само већег обима, већ и квалитетнијих токова страних директних инвестиција. Другим речима, између страних директних инвестиција и конкурентности привреде земље домаћина успостављају се сложени односи међусобне повезаности и узајамне зависности.

Слика 1. Детерминанте страних директних инвестиција у земљама у развоју

Figure 1. Determinants of foreign direct investment in developing countries

УТИЦАЈ СТРАНИХ ДИРЕКТНИХ ИНВЕСТИЦИЈА НА КОНКУРЕНТСКУ СПОСОБНОСТ СРПСКЕ ПРИВРЕДЕ

Постоје многе земље које примају стране директне инвестиције, али само неке од њих стварно знају како да их искористе, и тиме покажу да су разумели и прихватили да су стране директне инвестиције „нужно зло“, али готово обавезан корак у преласку у развијене привреде. За многе земље које имају проблем са капиталом, стране директне инвестиције се појављују као спасоносно решење често као једина опција у тим привредама.

Повезивање прилива страних директних инвестиција и конкурентности једне нације није баш лак задатак из перспективе Глобалног индекса конкурентности. Глобални индекс конкурентности (*Global Competitiveness Index*) као показатељ нивоа конкурентности бави се мерењем просека више микроекономских и макроекономских компонента, који се појединачно вреднују на скали од 1 до 7. Сви мерени показатељи су груписани у дванаест стубова. Светски

економски форум, додељујући различите тежине, утврдио је следеће стубове конкурентности: 1) институције, 2) инфраструктура, 3) макроекономско окружење; 4) здравство и примарно образовање, 5) високо образовање и обука, 6) ефикасност тржишта добара, 7) ефикасност тржишта рада, 8) развој финансијског тржишта, 9) технолошка опремљеност, 10) величина тржишта, 11) софистицираност пословања и 12) иновације.

Анализом се лако може открити да су стране директне инвестиције у интеракцији са свих 12 стубова, како у погледу способности да се привуку такве инвестиције тако и у погледу њихових ефеката. Тако, неки стубови имају директне користи (технолошка опремљеност, отвореност и величина тржишта, иновације), други имају индиректне користи јер су предуслов за прилив страних директних инвестиција (инфраструктура, високо образовање и обука, ефикасност тржишта рада, ефикасност тржишта добара и услуга), а трећа категорија представља услове за привлачење страног капитала (институције, макроекономска стабилност).

Важно је нагласити да је интеракција ових компоненти веома важна, јер оне не могу постићи ефикасност изолованим посматрањем. Дакле, збирни позитивни ефекти страних директних инвестиција имају шири ефекат који појачава позитиван утицај инвестиција у целини. Технолошка опремљеност, величина тржишта и отвореност и иновативност су три компоненте конкурентности које се сматрају кључним да би се истакла веза између прилива страних директних инвестиција и нивоа конкурентности, уз напомену да је прави ниво конкурентности остварује интеракцијом свих 12 стубова.

Извозне перформансе и конкурентност се често сматрају синонимима. Баш као што конкурентност фирме се може мерити њеном продајом или повећањем тржишта, конкурентност једне нације се идентификује са њеним извозним перформансама. Међутим, дефинисање конкурентности једне нације на овај начин је незадовољавајуће, јер се земље не такмиче већ компаније.

У једном од својих основних радова, Портер (Porter, 1998) тврди да се ниво националне конкурентности мери помоћу два сета индикатора: 1) присуство знатног и непрекидног извоза у низу различитих земаља и 2) значајно присуство одлива страних директних инвестиција заснованог на вештинама и имовини створеној у отаџбини. Свакако истовремено присуство ових индикатора је изводљиво само у развијеним привредама, које се већ могу ангажовати на пољу страних директних инвестиција. За земље у развоју, учешће извоза је веће у поређењу са одливом страних директних инвестиција у општем нивоу конкурентности. Штавише, Светски економски форум додељује различите тежине тим факторима у израчунавању Глобалног индекса конкурентности, према фази развоја земље.

Дванаест стубова конкурентности је груписано у три посебне целине, које представљају кључ за различите начине вођења економије. Србија се сврстава у ред ефикасношћу вођених економија. На основу друштвеног бруто производа по глави становника (GDPpc) могуће је лоцирати области које су кључне за остваривање економског раста и побољшање нивоа конкурентности. Друга фаза развоја, према Светском економском форуму, која обухвата привреду засноване на ефикасности, успоставља везу између извоза и конкурентности. Прецизније речено, 10. стуб конкурентности, отвореност и величина тржишта, је најзаслужнији за постављање извоза међу детерминанте конкурентности.

Анализа конкурентске предности полази од нивоа GDPpc по паритету куповних снага (GDPpc (ppp)), по коме се на крају 2012. године наша земља налази на 75. месту, што би требало да кореспондира са нивоом конкурентности. Међутим, према Глобалном индексу конкурентности, Србија се у конкуренцији од 144 државе налази на незавидном 95. месту. Разлика од 20 позиција између GDPpc (ppp) и Глобални индекс конкурентности сведочи о погрешној стратегији економског раста и просперитета, која је била базирана на експанзији домаће тражње уместо на штедњи и инвестицијама.

Веза између страних директних инвестиција и конкурентности српске привреде се може детаљније анализирати унутар одабраних стубова Глобалног индекса конкурентности према најновијем извештају Светског економског форума за 2012–2013. годину (Schwab, & Sala-i-Martin, 2012, стр. 312–313). Са становишта страних директних инвестиција, веома је значајан сегмент институција и инфраструктуре. Боља конкурентска позиција у овим сегментима подиже ниво атрактивности привреде за привлачење страних директних инвестиција. Међутим, Србија у оквиру првог и другог стуба конкурентности остварује конкурентску предност само у области фиксне и мобилне телефоније. У сегменту макроекономске стабилности (трећи стуб) Србија нема конкурентских предности.

На пољу ефикасности тржишта роба (шести стуб), Србија је конкурентна једино у сегменту пореских стопа (50. позиција). Релативно повољну позицију (испод 100. места) Србија има према броју дана и броју процедура за почетак пословања, увозу као проценту БДП-а и трговинским царинама, док према утицају правила о страним директним инвестицијама на пословање Србија заузима 123. место и према распрострањености страног власништва 124. место.

На пољу ефикасности тржишта рада (седми стуб), Србија има конкурентску предност која се односи само на трошкове отпуштања радника (21. позиција) и флексибилност у одређивању зарада (41. позиција), што читав овај сегмент тржишта чини неконкурентним, о чему сведочи висока стопа незапослености и социјалних тензија, као

и алармантан проценат високообразованих кадрова који напуштају земљу (141. позиција).

Непостојање адекватне конкурентске предности је присутно и на финансијском тржишту (осми стуб), где Србија има забележену конкурентску предност само према индексу законских права (24. Позиција). Тржишност у Србији је веома угрожена, јер постоји монопол на многим привредним пољима. То се може приписати слабој ефикасности антимонополске политике (142. позиција), која утиче на слабљење интензитета локалне конкуренције (137. позиција) и повећање обима тржишне доминације (142. позиција).

Када је реч о нивоу технолошке опремљености (девети стуб), конкурентска предност постоји само у области пропусног опсега интернета (20. позиција) и броју претплата на мобилни телефон (32. позиција), док се слабости уочавају на пољима доступности нових технологија (127. позиција) и обиму страних директних инвестиција и трансфера технологије (123. позиција), што директно утиче на низак ниво апсорпције нових технологија од стране предузећа (142. позиција). Слаба технолошка опремљеност резултира неконкурентним производима, који тешко проналазе пут до потрошача, што утиче на смањење тржишта и чини га неконкурентним. Још једна логична последица је непостојање конкурентских предности на пољима величине тржишта (десети стуб), софистицираности пословања (једанаести стуб) и иновација (дванаести стуб). Низак ниво улагања компанија у истраживање и развој (132. позиција) смањује иновативни капацитет и онемогућава унапређење оперативне ефикасности и имплементацију стратегија диференцијације.

У поређењу са европским земљама, иновациони потенцијал Србије је на ниском нивоу.

„Процена је да укупна улагања у науку у Републици Србији не прелазе 0,5% БДП-а према чему се Република Србија још увек сврстава међу државе са најмањим улагањима у науку, како у развијеном свету, тако и у региону. О томе сведочи и веома низак ниво учешћа трошкова истраживања и развоја у друштвеном бруто производу у Србији. Учешће науке у БДП-у у Србији у 2007. години је износило 0,3% што показује стагнирање на истом нивоу из 2003. године. Србија значајно заостаје у поређењу са земљама Европске уније (у просеку 1,84%) и развијеним земљама света (САД – 2,6%, Јапан – 3,3%). Оно што забрињава је чињеница да у овом погледу значајно заостајемо у односу на земље у окружењу које све, осим Албаније, издвајају преко 0,5% БДП-а, а Словенија, Чешка и Хрватска већ издвајају преко 1% БДП-а. Према овим подацима види се да Србија озбиљно заостаје за ЕУ када се говори о интензитету улагања у истраживање и развој, што је претпоставка укупног технолошког и економског прогреса једне земље“ (Радукић и Радовић, 2012, стр. 99–100).

После детаљне анализе конкурентских предности и недостатака српске привреде треба приказати и везу између прилива страних директних инвестиција и конкурентности. Дакле, треба приказати временску серију података о страним директним инвестицијама (СДИ) и Глобалном индексу конкурентности (ГИК) која треба да покаже, на бази одговарајућег статистичког метода, значајност везе између ових величина (Табела 2).

Табела 2. Упоредна анализа прилива страних директних инвестиција и Глобалног индекса конкурентности Републике Србије, 2007–2013.

Table 2. Comparative analysis of foreign direct investment and the Global Competitiveness Index of the Republic of Serbia, 2007-2013

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
СДИ (мил. ЕУР)	1.820,8	1.824,4	1.372,5	860,1	1.826,9	231,9	278,6*
ГИК (ранг)	91/131	85/134	93/133	96/139	95/142	95/144	101/148
ГИК (поени)	3,8	3,9	3,8	3,8	3,9	3,9	3,8

* Податак за период јануар–јун 2013. године.

Приказ аутора на основу извештаја Светског економског форума и података Министарства финансија Републике Србије)

Вредност Спирмановог коефицијента корелације је 0,289, што значи да постоји директна корелациона веза између страних директних инвестиција и Глобалног индекса конкурентности израженог у поенима. Посто је реализовани ниво значајности 0,530 (што је веће од прага значајности од 0,05) може се закључити да веза није статистички значајна. Због објективности анализе, за поређење са величином страних директних инвестиција није узет ранг конкурентности, већ ниво конкурентности изражен у поенима да би се неутралисао утицај осталих анализираних земаља што може бити предмет неког наредног истраживања.

ЗАКЉУЧАК

У савременим динамичним условима пословања технологија и иновације постају основни агенси комплексних економских и друштвених промена и добијају улогу кључних фактора унапређења конкурентности једне националне економије. Почетак XXI века српска привреда је дочекала у условима изражене технолошке заосталости

са пратећим негативним реперкусијама на њен ниво међународне конкурентности и последично, ниво привредног развоја. Искуство многих напредних земаља у транзицији потврђује да се развој конкурентног сектора у приватном власништву на почетку процеса транзиције показао неопходним предусловом за остваривање одрживог привредног раста, повећање извоза и технолошку модернизацију привреде и коначно, остваривање пуноправног чланства у Европску унију. Услед тога, приватизација предузећа у државном и друштвеном власништу по моделу који пружа могућност партиципације страних инвеститора наметнула се као велики изазов пред српску привреду и јавила

„не само као инструмент успешне транзиције, већ и као услов за: (1) повећање ефикасности домаће привреде, преко успостављања квалитетнијег корпоративног управљања факторима производње, (2) подизање нивоа технолошке развијености и тиме условљене модернизације привреде, и (3) остваривање одрживог привредног раста, продуктивног запошљавања и побољшања стања у животној средини“ (Аранђеловић, Петровић Ранђеловић и Мићић, 2012, стр. 443).

Унапређење конкурентности српске привреде и испуњавање критеријума за остваривање пуноправног чланства у Европску унију захтева предузимање енергичнијих активности владе у правцу привлачења страних директних инвестиција, и то пре свега извозно оријентисаних *greenfield* пројеката, и пружања подршке развоју приватног сектора привреде. Ово тим пре што се економски критеријум из Копенхагена за придруживање Европској унији подудара са захтевом за постојањем делотворне тржишне економије, чију основу чини јак приватни сектор који генерише конкурентна предузећа која ће бити способна да се суоче са притиском конкуренције и тржишних снага унутар Европске уније.

Осим тога, значајно је напоменути да је унапређење конкурентности српске привреде у стратешком интересу како српске привреде, са аспекта остваривања постављених циљева развоја, тако и Европске уније. Изградња развијене тржишне привреде која показује висок степен флексибилности и отпорности на екстерне шокове и притисак конкуренције представља кључни елемент за остваривање извесног степена економске и политичке стабилности на подручју западног Балкана, али и од суштинског је значаја за остваривање циљева одрживог раста и запошљавања дефинисаних у новој европској стратегији „Европа 2012“.

ЛИТЕРАТУРА

- Аранђеловић, З. и Петровић Ранђеловић, М. (2011). Утицај државе на прилив и ефикасност страних директних инвестиција. *Економика предузећа*, 59(3/4), 143–156.
- Аранђеловић, З., Петровић Ранђеловић, М., и Мићић, В. (2012). Утицај приватизације на одрживи развој српске привреде. *Теме* 36(2), 443–460.
- Kleinert, J. (2001). The role of multinational enterprises in globalization: an empirical overview. *Kiel Working Papers 1069*.
- Министарство финансија и привреде Републике Србије.
<http://www.mfp.gov.rs/pages/article.php?id=7161> (16.11.2012)
- Народна Банка Србије. <http://www.nbs.rs/internet/cirilica/80/index.html>
 (16.11.2012)
- Porter, M. (1998). *The Competitive Advantage of Nations*. New York: Free Press.
- Poulsen, L. S. & Hufbauer, G. C. (2011). Foreign direct investment in times of crisis. *Transnational Corporations* 20 (1), 19–38.
- Радужић, С. и Петровић Ранђеловић М. (2011). Изазови решавања проблема сиромаштва у посткризном периоду. У: *Наука и светска економска криза*, приредили: Станковић Љ. и Спасић Д., (75–86). Ниш: Универзитет у Нишу, Економски факултет.
- Радужић, С. и Радовић, М. (2012). Иновативност предузећа као чинилац побољшања конкурентности српске привреде. У: *Иновације и предузетништво: алати за успех на тржишту ЕУ*, уреднице: Трбовић, А. и Чавошки, А. (84–105). Београд: Факултет за економију, финансије и администрацију, Универзитет Сингидунум, Центар за промоцију науке Републике Србије.
- Schwab, K. & Sala-i-Martin, X. (2012). *The Global Competitiveness Report 2012–2013*. Geneva: World Economic Forum.
- Transnational Corporations and Management Division. Department of Economic and Social Development. (1992). *World Investment Report: Transnational corporations as engines of growth – an executive summary*. New York and Geneva: United Nations.
- UNCTAD. (2010). *World Investment Report: Investing in a low-carbon economy*. New York and Geneva: United Nations.
- UNCTAD. (2009). *World Investment Report: Transnational corporations, agricultural production and development*. New York and Geneva: United Nations.
- UNCTAD. (2002). *World Investment Report: Transnational corporations and export competitiveness*. New York and Geneva: United Nations.
- UNCTAD. (2001). *World Investment Report: Promoting linkages*. New York and Geneva: United Nations.

FOREIGN DIRECT INVESTMENT AS AN IMPERATIVE FOR IMPROVING THE COMPETITIVENESS OF SERBIAN ECONOMY IN THE POST-CRISIS PERIOD

Summary

This paper, among other things, presented trends in the movement of foreign direct investment (FDI) in Serbian economy from 2001 to 2011 and the prospects that some of the effects of FDI, especially the indirect ones, would be felt in the years following the initial investment. Likewise, the Global Competitiveness Index was introduced even after the year for which the data on the level of FDI were given.

The main observation is that, in the reference period, there is an increasing trend of FDI inflows in Serbian economy, with year-to-year variations in intensity. In the period from 2001 to 2006, FDI in Serbia increased by multiple times. The most dynamic investment period coincides with the period in which the highest average annual growth rate of Serbian economy was achieved (2001-2008). Periods of high growth of FDI inflows coincide with periods of the most successful implementation of privatization due to the improvement of the institutional basis for its implementation, through amendment of the legislation on foreign investment. The global financial and economic crisis further contributed to increased instability of the current investment environment and influenced the slowdown and decline in FDI inflows in 2009 and 2010. However, regarding Serbia's rank on the scale of global competitiveness, it dropped from the 85th position in 2005 to the 95th position in 2012. Therefore, as a rule, there is an interdependent relationship between the position of the country in terms of the Global Competitiveness Index and the FDI inflows.

Continuous economic growth cannot be achieved only by having FDI in a country. It has to be noted that as long as FDI has a favorable environment in which to expand, i.e. an incentivizing environment in terms of its institutions and employment rate, significant results in economic development will be achieved.

The amount of exports, the level of training and qualification of the workforce, as well as innovation are the key issues influencing the competitive position of a country. On the other hand, the structure and amount of FDI directly or indirectly influenced these and other components of competitiveness. Simple logic led us to conclude that this type of investment contributes to the improvement of the national economy's competitiveness in terms of its efficient functioning.